

SEJM WIELKI (1788-1792)

Studium z dziejów łagodnej rewolucji

Wojciech Szczygielski

SEJM WIELKI (1788-1792)

Studium z dziejów łagodnej rewolucji

ŁÓDZKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
2015

ŁÓDZKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
90-505 Łódź, ul. M. Skłodowskiej-Curie 11
tel. (42) 665-54-59; fax: (42) 665-54-64
Sprzedaż wydawnictw: (42) 66-55-448, <http://sklep.ltn.lodz.pl>
<http://www.ltn.lodz.pl> e-mail: biuro@ltn.lodz.pl

REDAKCJA NACZELNA WYDAWNICTWA
ŁÓDZKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
Krystyna Czyżewska, Edward Karasiński,
W. Małgorzata Krajewska (redaktor naczelny), Henryk Piekarski, Jan Szymczak

RECENZENCI

Adam Lityński, Zbigniew Anusik

Wydano z pomocą finansową Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego
Copyright by Łódzkie Towarzystwo Naukowe – Łódź 2015

ISSN 978-83-60655-79-5

Wydanie I, wersja drukowana pierwotna

Opracowanie komputerowe: „PERFECT” Marek Szychowski, tel. 42 215-83-46
Druk: 2K Łódź sp. z o.o., ul. Płocka 35/45, www.2k.com.pl, 2k@2k.com.pl

NAKLAD: 200 egz.

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Część I. Osiągnięcia pierwszej kadencji Sejmu Wielkiego (1788-1790)	11
Część II. Ziemiańska szlachta w walce o nowy model państwa w drugiej kadencji Sejmu Wielkiego (1790 -1792)	99
Zakończenie	179
Bibliografia	181
Źródła rękopiśmienne	181
Źródła drukowane	182
Opracowania	185
Streszczenie w języku angielskim	197

WSTĘP

Praca stanowi próbę spojrzenia na obrady Sejmu Wielkiego przez pryzmat łagodnej rewolucji jako ruchu społecznego zdominowanego przez wzrost aktywności politycznej ziemiańskiej szlachty, zmierzającej do uwolnienia Rzeczypospolitej od zależności rosyjskiej i dążącej do przeprowadzenia niezbędnej reformy państwa¹. Ogromny u schyłku lat osiemdziesiątych XVIII w. wzrost aktywności politycznej ziemiańskiej szlachty znalazł właśnie wyraz w pracach Sejmu Wielkiego, a również w poparciu, jakiego udzielała debatującym posłom prowincja szlachecka. Podstawowe cele programowe łagodnej rewolucji sprowadzały się do odzyskania pełnej niepodległości środkami politycznymi oraz zreformowania państwa, wspartego na założeniach demokracji szlacheckiej, uwolnionej od dotychczasowej przewagi magnatów². Reformę urzeczywistniano w procesie szeroko pojmowanej racjonalizacji tradycji narodowej wraz z wyważoną otwartością na międzynarodowe standardy ustrojowe³.

Sformułowanie pojęcia łagodnej rewolucji, tak jak funkcjonuje ono na gruncie naszej historiografii, zawdzięczamy Hugonowi Kołłątajowi i jego spojrzeniu na obrady zbliżającego się w r. 1788 Sejmu⁴. Wiązał autor *Listów Anonima* owo

¹ Zob. o pojęciu łagodnej rewolucji: W. Szczygielski, *Początki łagodnej rewolucji*, [w:] *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Łódź, 7 września 1989 roku. Referaty, komunikaty – sekcje*, [Toruń 1993]; idem, *Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2005, R. IV, nr 2 (8), s. 46. Szerzej o pojęciu łagodnej rewolucji: B. Leśnodorski, „Łagodna rewolucja” w starciu z despotyzmem, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, t. XXVII, s. 187 i n.

² Na konsekwentnie zarysowaną w toku obrad sejmowych linię postępowania ziemiańskiej szlachty na rzecz kształtowania zasad demokracji szlacheckiej zwrócił uwagę: B. Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego (1788–1792). Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1951, s. 163–165 (por. też: s. 11, 467). Urzeczywistnianie reformy utrzymanej w nurcie założeń demokracji szlacheckiej dokonywało się w procesie minimalizowania roli czynnika senatorsko-magnackiego w życiu kraju (B. Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego...*, s. 298 – „reformy ustrojowe szły w kierunku istotnego urzeczywistnienia na gruncie polskim zasad tzw. demokracji szlacheckiej w walce z anarchią forsowaną dotąd przez potężne rody magnackie.”).

³ O racjonalizacji tradycji narodowej i reformatorskich standardach międzynarodowych, jako założeniach programowych łagodnej rewolucji: H. Izdebski, *Konstytucja Trzeciego Maja wśród konstytucji wieku Oświecenia*, [w:] *Konstytucja 3 maja. Prawo-polityka-symbol. Materiały z sesji Polskiego Towarzystwa Historycznego na Zamku Królewskim w Warszawie 6–7 maja 1991*, pod red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 1992, s. 22.

⁴ H. Kołłątaj, *Do Stanisława Małachowskiego referendarza koronnego o przyszłym Sejmie Anonima Listów kilka*, [w:] idem, *Listy Anonima i Prawo polityczne narodu polskiego*, oprac.

spojrzenie w oczywisty sposób z najszerzej pojmowaną aktywnością polityczną ziemiańskiej szlachty, z jej usiłowaniami na rzecz kształtowania nowego, oświeceniowego modelu państwa wspartego na założeniach demokracji szlacheckiej, uwolnionej od przewagi czynnika magnackiego.

Problematyka obrad Sejmu Wielkiego jest od wielu lat przedmiotem moich zainteresowań naukowych. Podstawowe kwestie poznawcze, stanowiące o toku i istocie obrad sejmowych, uczyniłem obiektem mniej lub bardziej zaawansowanych merytorycznie rozważań⁵. W publikacji niniejszej dokonuję swoiście pojmowanej reasumpcji tych badań, a co najistotniejsze przyporządkowuję ich wyniki syntetycznemu charakterowi pracy wyznaczanemu podtytułem publikacji. Szereg wątków tematycznych uzyskało jednak nieco bardziej pogłębiony niż dotychczas charakter. Potrzeba całościowo pojmowanego spojrzenia na obrady Sejmu wymuszała przeprowadzenie pewnych uzupełniających badań analitycznych z przywołaniem niewykorzystanych dotychczas przekazów źródłowych włącznie. W tym rozumieniu rzeczy praca posiada charakter syntetyczno-analityczny. Rozważania starałem się osadzić w realiach staropolskiej kultury politycznej pojmowanej w zgodzie z prezentowaną od lat, w szeregu publikacjach, wizją tej problematyki.

Czołowe miejsce w ukształtowaniu obrazu reformatorskiego Sejmu Wielkiego przypada pionierskim dziełom: Waleriana Kalinki i Władysława Smoleńskiego⁶. Na tle bogatego piśmiennictwa historycznego dotyczącego Sejmu Wielkiego podstawowe znaczenie dla poznania rezultatów jego obrad posiadają dokonania naukowe autorstwa Bogusława Leśnodorskiego i Emanuela Rostworowskiego⁷. W kontekście silnie wyeksponowanych w dotychczasowych badaniach nad Sejmem Wielkim kontrowersji programowych dzielących Ignacego Potockiego i Stanisława Augusta koncentruję się na ukazaniu szlacheckiej wizji programowej, której zarys najmocniej zaprezentowany został w dotychczasowej literaturze

B. Leśnodorski i H. Wereszycka, t. I, [Kraków 1954], s. 167 („ma się rozpocząć dzieło dla całego kraju nieobojętne i podobno ostatnie, przez które Opatrzność łagodną rewolucyjną nastęrczać nam zdaje się.”). Por. też: s. 254.

⁵ Por.: przywoływane w niniejszej pracy, obok pozycji zwartych, liczne publikacje, zamieszczane na łamach czasopism naukowych, a zwłaszcza w „Przeglądzie Nauk Historycznych” (2002–2014), również w wydawnictwach okolicznościowych (materiały sesji naukowych, księgi jubileuszowe).

⁶ W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1–2, Warszawa 1991 (pierwsze wydanie: 1880–1886); W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897.

⁷ B. Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego...*; E. Rostworowski, „*Marzenie dobrego obywatela*” czyli królewski projekt konstytucji, [w:] idem, *Legends i fakty XVIII w.*, Warszawa 1963, s. 65 i n.; idem, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa [1966].

przedmiotu w twórczości naukowej Bogusława Leśnodorskiego. Podejmując ten właśnie nurt rozważań pragnę w szczególności zaakcentować rolę, jaką odegrała w procesie narastających przemian elita ziemiańskiej szlachty, jej determinacja reformatorska i zdolność do pozyskiwania dla prezentowanej koncepcji przeobrażeń szerszej zbiorowości parlamentarnej.

Co się tyczy źródeł, to podstawowe znaczenie w zapoznaniu dynamiki zachowań parlamentarnych obradujących przypadło diariuszom sejmowym. Najpełniejsza dokumentacja co do przebiegu obrad obejmuje początki pierwszej i początki drugiej kadencji Sejmu. Stanowią ją drukowane diariusze sejmowe zredagowane przez Jana Pawła Łuszczewskiego⁸ i Franciszka Siarczyńskiego⁹. Oba w dość szerokim zakresie zostały wykorzystane w wydanych już przeze mnie pracach na temat Sejmu Wielkiego i są przytaczane w niniejszej publikacji, w niewielkim tylko wymiarze w sposób bezpośredni. Z analogicznych względów nie odwołuję się do dość licznych rękopiśmiennych wersji diariuszy sejmowych z początków obrad parlamentarnych, jakie odnaleźć można w zbiorach krajowych bibliotek naukowych. Wysoki stopień uszczegółowienia prezentowany przez diariusz redakcji Jana Pawła Łuszczewskiego, a również bogactwo dokumentacji źródłowej dotyczącej początków obrad sejmowych, stanowią, iż stosunkowo niewielką przydatnością wykazał się trzyczęściowy, drukowany *Dyaryusz krótko zebrany*¹⁰. Wiodącą rolę źródłową odegrał natomiast drukowany *Dziennik* sejmowy obejmujący sesje od 11 sierpnia 1789 r. do 28 czerwca 1791 r.¹¹ Pozwala on na w miarę wyczerpujące zaprezentowanie aktywności sejmowej obradujących w okresach

⁸ *Dyaryusz Sejmu ordynaryjnego pod zwierzchnictwem Konfederacji Generalnej Obojga Narodów w Warszawie rozpoczętego roku pańskiego 1788*, [wyd. J.P. Łuszczewski], t. I, cz. I, Warszawa [1789], a również: t. I, cz. II, Warszawa 1790, t. II, cz. I, Warszawa brw, t. II, cz. II, Warszawa [1792]; sesje: 6 X 1788 – 6 III 1789.

⁹ *Dyaryusz Sejmu ordynaryjnego pod zwierzchnictwem Konfederacji Generalnej Obojga Narodów w podwójnym posłów składzie zgrupowanego w Warszawie od dnia 16 grudnia roku 1791* (właściwie: 1790), [wyd. A. Siarczyński], t. I, cz. I, Warszawa [1791], a również: t. I, cz. II, Warszawa [1793]; sesje: 16 XII 1790 – 7 II 1791.

¹⁰ *Dyaryusz krótko zebrany Sejmu głównego ordynaryjnego warszawskiego pod zwierzchnictwem Konfederacji Obojga Narodów roku 1788 zaczętego*, cz. I, Warszawa [1789], druk Dufoura (a również: cz. II i III, wydane w tymże roku; sesje: 6 X 1788 – 10 VIII 1789).

¹¹ Ukazywał się on pod nieco zmiennym tytułem, jako: *Dziennik Sejmu...*, lub częściej, jako: *Dziennik czynności Sejmu...* (odmiennie oddawano też końcowy fragment tytułu). Przykładowe pełne brzmienie strony tytułowej źródła: *Dziennik Sejmu głównego ordynaryjnego warszawskiego pod zwierzchnictwem Konfederacji Obojga Narodów roku 1789* (sesja z 9 X), lub *Dziennik czynności Sejmu głównego ordynaryjnego warszawskiego pod zwierzchnictwem Konfederacji Obojga Narodów agitującego się 1789* (sesja z 21 XII). Poza początkowymi sesjami źródło nie paginowane. W pracy niniejszej przywołuję źródło w formie skróconej, jako: *Dziennik*, podając rok i datę dzienną sesji

chronologicznych nie objętych diariuszami redakcji Jana Pawła Łuszczewskiego i Franciszka Siarczyńskiego. Cennych danych dostarcza rękopiśmienny diariusz Sejmu Wielkiego z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (Archiwum Sejmu Czteroletniego), a jego szczególne znaczenie związane jest z tym, iż umożliwia śledzenie ostatniego roku obrad Sejmu Wielkiego. W kontekście prowadzonych badań nad kwestią sejmikową interesujących informacji dostarcza rękopiśmienny diariusz ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie obejmujący, w wersji wielce skróconej całość obrad sejmowych¹². Fundamentalne znaczenie dla niniejszego opracowania posiadała rękopiśmienna korespondencja Stanisława Augusta ze Zbioru Popielów w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie wyjaśniająca w niejednej kwestii złożoności towarzyszące procesowi przemian, umożliwiającą też pełniejsze zrozumienie intencji politycznych, jakimi kierowali się liderzy polityczni Rzeczypospolitej.

W szerokim zakresie wykorzystano w pracy szczególne pokonstytucyjnej proveniencji typ źródła w postaci rękopiśmiennych mów delegatów sejmikowych, które przygotowane zostały w związku z organizowanymi w Warszawie obchodami pierwszej rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja¹³. Mowy te, choć utrzymane w konwencji wypowiedzi rocznicowych, stanowią rodzaj źródła o wysokich walorach poznawczych i znaczącej przydatności w badaniach nad świadomością polityczną prowincjonalnej szlachty. Stały się ważkim przekazem źródłowym w zapoznawaniu oświeceniowo-reformatorskich horyzontów prowincjuszy szlacheckich. Z uwagi na charakter pracy istotną rolę odegrały przechowywane w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych kraju, a również publikowane mowy sejmowe parlamentarzystów, instrukcje sejmikowe, korespondencja szlachecka, przekazy pamiętnikarskie, informacje prasowe, w tym pochodzące z gazet pisanych, relacje cudzoziemców o Polsce, w mniejszym zakresie publicystyka polityczna.

O ile chodzi o konstrukcję pracy, to odwołuję się do najbardziej naturalnego podziału obrad Sejmu na dwa okresy: pierwszą i drugą kadencję jego prac. Podział ten oczywisty z formalnego punktu widzenia posiada też racje merytoryczne. Odzwierciedla znaczące postępy w narastaniu procesu łagodnej rewolucji akcentując wiodącą rolę, jaka przypadła w uchwaleniu Ustawy Rządowej odnowionej u schyłku 1790 roku konfederacji sejmowej.

sejmowej. Por. też wiadomości na temat *Dziennika*: B. Krakowski, *Oratorstwo polityczne na forum Sejmu Czteroletniego. Rekonesans*, Gdańsk 1968, s. 31 (przypis 8), 218.

¹² *Szczególniejsze rzeczy Sejmu blisko czteroletniego...*, sygn. 2438, t. II.

¹³ Biblioteka Czartoryskich, rkps 886.